

elchixonasida bosh konsul bo'lib ishladi. Abdulla Avloniy konsul bo'lib ishlagan yillar oz' yurtlari va Afg'oniston xalqlari orasida do'stona munosabatni shakllantirishda jonbozlik ko'rsatib Afg'on shohi tamonidan ham izzat va e'tiborga musharaff bo'lgan adiblardan biri bo'lib hisoblanadi.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, Avloniy ijodiy merosi ma'naviy-ma'rifiy tarbiya g'oyasining targ'ibotchisidir. Uning asarlarida ilgari surilgan ta'lim-tarbiyaga oid fikrlar milliy ma'naviyatimiz rivojlanishida qimmatli bir manba bo'lib xizmat qiladi. Bu ulug' adib ijodi, amaliy faoliyati bugungi kun yoshlarimiz uchun ibrat maktabi, desak adashmaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning Qatag'on qurbonlarining merosini yanada chuqur o'rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida 2020-yil 8-oktabr №5598-sonli Farmon.

2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. - 96 6et.

3. Odiljonovna, Mirzayeva Faroxat, and Mamadaliyeva Fotima. "XALQ OG 'ZAKI IJODI ASOSIDA YOSHLARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH." *Conference Zone*. 2022.

PRAGMALINGVISTIK TADQIQOT USULI: ASOSIY YO'NDASHUVLAR VA KATEGORIYALAR

Yunusova M.Sh., BuxDU stajyor-tadqiqotchisi, O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda tilshunoslikning muhim va dolzarb yo'nalishlatidan biri "Pragmalingvistika " haqida so'z yuritilgan. Maqolamizda bu yo'nalishning asosiy yondashuv va kategoriyalarini ochib berishga harakat qildik. Bu yo'nalish ,avvalambor, chet tilshunoslari tomonidan fanga alohida oqim sifatida olib kirilganligi va pragmalingvistikaga turli tomondan qarashlari ochib berilgan. Ularning qarashlari va fikr-mulohazalari maqolamizdan joy olgan. Ishimizda pragmalingvistika tadqiqot usuli: asosiy yo'ndashuvlar va kategoriyalari tadqiqqa tortilgan.

Kalit so'zlar: Pragmalingvistika, pragmatika, kognitiv yondashuv va tilshunoslik, zamonaviy tilshunoslik, psixolingvistika, aloqa nazariyasi, nutqiy faoliyat.

Hozirgi vaqtda og'zaki muloqot muammolari kabi tilshunoslik fanlari va bir qator turdosh fanlarning diqqat markazida psixolingvistika, sotsiolingvistika, neyrolingvistika, aloqa nazariyasi o'rganilmoqda. Nutq tadqiqotining istiqbolli yo'nalishlaridan biri nutq faoliyatini o'rganuvchi lingvistik pragmatikani yoqlash bilan bir qatorda tildan foydalanish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash nuqtayi nazaridan ma'ruzachilarning birliklari va maqsadlari yoritilmoqda.

Pragmatika tilni o'rganishning maxsus yo'nalishi sifatida, eng boshidan mavjudligining o'zini juda keng va cheksiz ilmiy intizom ekanligini e'lon qildi. Pragmatikaga oid har bir ish tadqiqot predmeti qayta belgilanganligidan boshlandi. N.D.Arutyunova fikricha, muallifning pragmatik tushunchasi til, ilmiy doirada asta-sekin qaror bilan bog'liq yo'nalish sifatida pragmatikani tushunish tasdiqlandi. Tilning faoliyatini tavsiflashning turli xil muammolari: a) undan umumiy kommunikativ foydalanish; b) kommunikativ ta'sir muayyan maqsadlar uchun va har bir auditoriya uchun; v) erishish usullari va shartlari; d) bayonotni tushunish va izohlash; e) yashirin

tilda tadqiqot (yashirin semantik xususiyatlar, subtekst); e) tilning maxsus hodisa sifatida kontekstualligi va boshqalar.

Charlz Pirs pragmatikaning asoschisi hisoblanadi. Pier belgining ta'siri sifatida ma'no ta'rifini ko'rsatdi. Keyinchalik u tasnifni ishlab chiqadi, shundan so'ng, belgilarga ta'sir qilishning ketma-ket uchta natijasiga to'g'ri keldi: "sof grammatika", " mantiqiy to'g'ri" va "sof va ritorika"ga bo'lindi. Oxirgi qismning vazifasi "qonunlarni o'rnatish edi. Har bir ilmiy intellektda bir belgi boshqasini, ayniqsa, bittasini keltirib chiqaradi va fikr boshqasini uyg'otadi". Bu pragmatikaning birinchi ta'rif edi. Kelajakda semiotikaning bu qismlari bir nechta boshqa ta'riflar "sintaktika", "semantika" va "pragmatika" deb nomlandi. "Pragmatika" atamasi ilmiy foydalanishda eng mashhurlari tomonidan kiritilgan Pirsning semiotika sohasidagi izdoshi - belgilarning umumiy nazariyasi - Ch.Morris. C.Pirs g'oyalariga amal qilib, Morris semiotikani ikkiga ajratdi: sintaktik, belgilar orasidagi munosabatni, semantikani o'rganish sohada ularning vakolati belgilari ular bildirgan narsaga bo'lgan munosabati va pragmatika, belgilar ularning talqinchilariga munosabatini foydalanuvchilarni ko'rib chiqadi.

"Pragmatika" N.I.Serkova ushbu atama tushunchaning turli talqinlari haqida umumiy fikrni kengroq va torroq yaratish, ishlatish mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu konsepsiyaga murojaat qiladi va aloqa psixopatologiyasi yoki ramz tizimlari evolyutsiyasi bo'yicha tadqiqotchilar, pragmatik va psixologik aloqaga e'tibor qaratish davomida sodir bo'ladigan biologik va sotsiologik hodisalar tilning ishlashi va boshqa tomondan, "pragmatika" atamasi lingvistik semiotika bo'limi naturalizm bilan bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Biroq, bu jihatdan pragmatika tushunchasi turlicha talqin qilinadi, muayyan yo'nalishning maqsad va usullariga bog'liq. Maktab vakillari C.Morris va L.Vittgenshteyn g'oyalarini rivojlantirish lingvistik falsafada J.Ostin va J.R.Searl nazariyani ishlab chiqdilar. Ularning tadqiqotlari uchun boshlang'ich nuqta tilni harakat sifatida tushunish edi, bu nutq aktlari nazariyasining paydo bo'lishiga olib keldi.

J.Searle yetarli bo'ladigan shartlar tizimini ishlab chiqishga harakat qildi. Turli yo'nalishdagi nutq harakatlarini amalga oshirish uchun bo'lishi mumkin qoidalar shaklida tuzilgan, deya ta'rifladi. J.Searlning yondashuvini ishlab chiqish, T.A.van Deyk ko'rib chiqishni taklif qiladi va pragmatika tilshunoslik nazariyasining tarkibiy qismi sifatida, uning maqomi sintaksis va semantika holati bilan solishtirish mumkin ekanligini ta'kidlaydi [23, 266-267-b.]. Tilning pragmatik komponenti, uning fikricha, grammatik nazariyaga kiritilgan bo'lishi kerak, bu esa lingvistik shakl, ma'no va faoliyatni tavsiflovchi qoidalar tizimidir. Pragmatik tadqiqotlar sohasida T.A. talqiniga muvofiq van Deyk, kabi bayonotlardan foydalanishning tizimli xususiyatlarini aniqlashni o'z ichiga oladi, ijtimoiy harakatning alohida turi, ya'ni nutq yoki illokatsion harakatlar hisoblanadi. Pragmatik talqinlar oldindan belgilanadi, pragmatik kontekst, ya'ni kognitiv va iborani qo'llash bilan bog'liq ijtimoiy omillardir.

Pragmatikaning asosiy vazifasi, T.A. van Deyk "moslik shartlari" deb ataladigan spetsifikatsiya, ya'ni bu shartlar unda ma'lum bir ibora vazifasini bajaradi (yoki hisobga olinadi) mos (ba'zi kontekst uchun) nutq harakati sifatida empirik pragmatikaning vazifalariga ishlab chiqarishning kognitiv modelini ishlab chiqish kiradi va nutqiy harakatlarni tushunish, shuningdek, kommunikativ o'zaro ta'sir modellari va muayyan ijtimoiy-madaniy vaziyatlarda tildan foydalanishni belgilaydi.

Searl yondashuvining tanqidchilari (xususan, J.Tomas, D.Frank va boshqalar) shunday deb hisoblaydilar. rasmiy qoidalar tizimini hamma narsaga, turli xil nutqiy harakatlarga tatbiq etib bo'lmaydi. Haqiqiy hayotdagi mezonlar muloqot ishtirokchilari nutqni idrok etish va tushunishda boshqariladi; funksional, psixologik, hissiy va madaniy xususiyatga ega bo'lib, ular maqsadlar, sabablar bilan bog'liq. Shuning uchun

pragmatikani qoidalar nuqtai nazaridan ko'rib chiqish mumkin emas. Kelajakda pragmatika ma'noni o'rganish sifatida tushunila boshlandi. Kontekst yoki lingvistik birliklarning ma'nosi, ular jarayonida qo'llanish (kontekstdagi ma'no, qo'llanish ma'nosi) paydo bo'ladi. Ta'riflash uchun bu yondashuv pragmatistlarni Jeffri Lich va Stiven Levinson asarlarida kuzatish mumkin. S. Levinson pragmatikani tildan foydalanishni o'rganish kabi semantikadan farqli o'laroq lingvistik ma'noni o'rganish deb atagan. J.Lich talqin qilgan pragmatika nutq holatlariga nisbatan ma'noni o'rganish sifatida, ya'ni bayonotning ma'nosi ("nutq vaziyatlariga nisbatan ma'noni o'rganish"), tildagi ma'noni o'rganuvchi semantikadan farqli o'laroq pragmatik ma'no so'zlovchining niyatini bildirishini J.Lich ta'kidlaydi. Pragmatik ma'no nazariyasi G.P. asarlarida ishlab chiqilgan. Aynan Gris so'zma-so'z bo'lmagan ma'nolarni tahlil qilishga e'tibor qaratdi, iboralar va tilshunoslikka ega bo'lgan adresat ekanligini aniqladi. Kompetensiya – so'zlovchining niyati bayonotning ma'nosidan farq qilishini tushunishga qodir. Kommunikativ postulatlar xulosa chiqarishga imkon beradi.

So'z birikmalari aslida ma'noga kirmaydigan komponentlar gaplar, kommunikatsiyalar, lekin tinglovchi tomonidan bevosita harakatda idrok etiladi. Shunday qilib, Grice "ma'ruzachining ma'nosi" atamasini ilgari surdi (ma'ruzachi ma'no), ma'no kategoriyasini so'zlovchining niyati bilan bog'lash, mashg'ul ongli maqsadli nutq faoliyati, asosiy maqsad qaysi - qabul qiluvchiga qandaydir ta'sir qilish, uni bir vaqtning o'zida majburlash niyatingizni aniqlaydi. Grice bayonotlarni implikasiya deb atadi. Grice ko'pchilikning paydo bo'lishiga hissa qo'shdi, so'zlovchi ma'nosi tushunchasi bilan izohlanadigan tadqiqotlar turli nuqtai nazarlar, birinchi navbatda, pragmatik bilan bog'liq gapning mazmunan tushuniladigan ma'nosi bayonotning shartli va bilvosita ma'nolari, ishoralar, allegoriya va boshqalarni ko'rsatib o'tdi. J.Tomas pragmatikaning ta'rifi "ma'nosi kontekst" turli xil o'rtasida yetarlicha aniq chiziq chizish imkonini bermaydi. Rivojlanishning turli yo'nalishlarini tahlil qilish pragmatik ma'no nazariyasi ikkita asosiy yondashuvni ta'kidlaydi: ularning har biri, uning fikricha, nomukammaldir. Shuni ta'kidlasiz joizki, o'zbek tilshunosligida ham bir qator olimlar bu yo'nalishlarda hozirgi davrda o'z fikr-mulohazalarini bildirmoqdalar. Xususan, pragmalingvistika sohasida Sh.Safarov va Xakimovlar o'z darslik va kitoblari bilan o'zbek tilshunosligiga asosiy qadamlarni qo'yishdi. Hozirgi tilshunoslikda pragmalingvistika asosiy va muhim yo'nalishlardan biri bo'lmoqda.

Albatta, ushbu maqolada keltirilgan muammolarni ko'rib chiqish bilan bog'liq nutqni o'rganishga pragmatik yondashuv to'liq emas. Biroq, shakllanishi bo'yicha nazariy adabiyotlarni o'rganish pragmatika fan sifatida, rivojlanishi haqida xulosa chiqarishga va pragmatik tahlil metodologiyasini takomillashtirishga imkon beradi. Pragmatika, 20-asrning ikkinchi yarmida mantiqiy-falsafiy nazariyalar ta'sirida vujudga kelgan va uzoq vaqt davomida birmuncha amorf va ancha noaniq ilmiy intizom (pragmatik "chiqindilar savati")ni, 21-asrning boshi tadqiqot apparati yanada aniq belgilangan mavzuni ko'rsatadi. O'zgartirish uchun nutq qoliplarining tabiati haqida faraziy mulohazalar keladi kontekstni hisobga olgan holda haqiqiy nutqni o'rganish zarurligini tushunish aloqa vaziyatlari, turli xil murakkab birikmalar nuqtai nazaridan va lingvistik shakllar va pragmatik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik omillar sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Arutyunova, N. D. Ikkinchi mulohazaning hodisasi yoki nizoning foydalari haqida / N. D. Arutyunova // Tilning mantiqiy tahlili. Matnning nomuvofiqligi va anomaliyasi. - M.: Fan. 1990. - S. 175-189.

2. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987. 358 p.3. Safarov Sh. "Pragmalingvistika". Toshkent - 2008
3. Hakimov M. "O'zbek pragmalingvistikasi asoslari" Toshkent «Akademnashr» - 2013
4. Прагматические маркеры русской повседневной речи: словарь-монография / сост., отв. ред. и автор предисловия Н. В. Богданова-Бегларян. М.: Языки слав. культуры, 2021. 405 с.
5. Сёрл Дж. Р., Вандервекен Д. Основные понятия исчисления речевых актов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVIII. М., 1986

TURKISTON O'LKASIDA AYOLLAR TA'LIMI RIVOJIDA JAHON OTIN UVAYSIYNING HISSASI

**Umarova M.X., TDPU dotsenti.,
Abdusamadova M.H., 1-bosqich magistranti, O'zbekiston**

Annotatsiya: Mazkur maqolada Turkiston o'lkasida ayollar ta'limi rivojida Jahon Otin Uvaysiyning hissasi haqida fikr yuritiladi. Mazkur maqola Jahon Otin Uvaysiyning qizlar maktabidagi ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlanadi. Maqolada ilmu tolibalar ta'limi - tarbiyasi, axloq – odobi, badiiy ijodkorlik mavzulariga bag'ishlangan bo'lib, bu masalalar hozirgi davrda ham katta ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga egadir.

Kalit so'zlar: Turkiston o'lkasi xalqlari, islom dini, odob, ong, tarbiya, metod, tarbiya metodlari, ijtimoiy ong, mudarris, oila, shaxsni tarbiyalash, axloqiy va ma'naviy fazilatlar, Jahon otin Uvaysiy, maktabdorlik xizmatlari, chiston rukni.

Pedagogik merosimizni, ma'naviy qadriyatlarimizni, chuqur o'rganish va tadqiq etish, ulardan hozirgi istiqloq, mustaqillik sharoitida ma'naviyatimizni, milliy tarbiyashunosligimizni rivojlantirishda foydalanish har qachongidan ham dolzarb masalaga aylandi. "...ayollarni kasbiy, jismoniy, ma'naviy va intellektual saviyasini yuksaltirish, ularning sotsial, ijtimoiy-siyosiy faolligini davlat qurilishi sohasidagi faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan umummilliy siyosatni ro'yobga chiqarish uchun barcha mas'uldir" [1; 3-b.].

Uzoq tariximizda O'rta Osiyo xalqlari hayotida islom dini kirib kelishi bilan yangi diniy dunyoqarashning shakllanishi va musulmon e'tiqodining ko'rsatmalarini amalga oshirish boshlandi. Mehnat va o'qitish ta'limotning asosini tashkil etardi, hamma uchun ilm-fan va bilimga intilish mamnuniyat bilan qabul qilinar edi. Oila shaxsni tarbiyalashning asosini tashkil etuvchi maskan sifatida ulug'landi va ayolga unda bolalarni tarbiyalashda axloqiy va ma'naviy fazilatlar manbai maqomi berildi.

Ayol kishining ilm bilan shug'ullanishi uning oilasi, farzandlari, qarindosh-urug'lari va jamiyatning ilmi, madaniyatli bo'lishi uchun musatkam poydevordir. Donishmandlarimizdan biri aytganidek: "erkak ilmi bo'lsa, farzand ilmi bo'ladi, ayol ilmi bo'lsa, millat ilmi bo'ladi". Demak, qadimdan ayollarning ilmi, oqila, fozila bo'lishidan jamiyat manfaatdor bo'lib kelgan, bundan keyin ham shunday bo'lishi tabiiydir.

Tarixdan ham ma'lumki, islom ta'limotida ayollarni olima-yu fozila bo'lishiga da'vat etilganligining guvohi bo'lamiz. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning "Ilm olish har bir muslim va muslimaga farz" degan hadislar bilan ilm olish va olim bo'lish faqat